

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم (ع)

دانشکده: علوم سیاسی، تاریخ و علوم اجتماعی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ اسلام

عنوان:

بررسی مناسبات شیعیان و اهل سنت در شامات از سلاجقه شام تا پایان ممالیک

استاد راهنما:

دکتر حسین ایزدی

استاد مشاور:

دکتر زهرا روح الهی امیری

نگارش:

شهناز کریم زاده سورشجانی

□ □ □ □

تقدیم به:

ساحت تابناک بقیة اللد الا عظم، روحی و ارواح العالمین لتراب مقدمه الفداء، او که ظهور موفور السوروش غایت آمال
مظلومان تاریخ است.

تقدیم به محضر مقدست

ای امام غریب و تنهای ما

وای پدر مظلوم و مضطرب ما

ای که بیش از هزار و صد و اندی سال شاهد غربت شیعه در اقطار تاریخ و منظر مهدی و بهمت ما هستی. تا به اذن خدا، با

بانگ انا المهدی از کنا دیوار کعبه، پایان بخش ظلم و ستم در سراسر کیتی باشی.

تقدیر و تشکر:

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید، به طریق علم و دانش رهنمونمان شد، به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان کرد و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

بر خود لازم می دانم که مراتب سپاس و قدردانی خود را تقدیم همه اساتید گروه تاریخ دانشگاه باقرالعلوم(ع) نمایم، آنان که به من آموختند آنچه را نمی دانستم.

بسیار سپاسگذارم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر ایزدی که با وجود مشغله های فراوان؛ زحمت راهنمایی این پایان نامه را پذیرفتند. همچنین از سرکار خانم دکتر روح الهی امیری که با بیان تذکرات ارزشمند خود، در به سرانجام رساندن این پژوهش مرا یاری نمودند.

چکیده

پس از واقعه سقیفه دو طیف فکری شیعه و اهل سنت در مناطق مختلف سرزمین اسلامی همواره برای اثبات حقانیت خود در مقابل یکدیگر صف آرائی فکری داشتند؛ در این میان فتح اسلامی سرزمین استراتژیک شام در زمان دو خلیفه اول و توسط فرماندهانی که یا اموی بودند یا گرایش‌های اموی داشتند؛ و پس از آن خلافت چندین دهه امویان زمینه‌ایی را فراهم آورد تا تعصبات مذهبی ضد شیعه در این سرزمین نمود بیشتری داشته باشد؛ اما با این وجود حضور برخی از ارادتمندان به خاندان عصمت و طهارت از اصحاب پیامبر(ص) در این سرزمین منجر به رشد تمایلات شیعی در این منطقه شد و در ادوار بعد حضور عالمان و شکل‌گیری حاکمیت‌های شیعه، زمینه حضور شیعیان و در نتیجه برخورد و تضارب آراء میان دو فرقه شیعه و اهل سنت را در این منطقه بیش از پیش استمرار بخشید. در فاصله زمانی از سلاجقه شام تا پایان ممالیک که منطقه شام محل تشتت سیاسی داخلی و خارجی بود؛ رشد فرق مختلف شیعه و نیاز حکومت‌های متعصب سنی این منطقه به کسب مشروعیت از دستگاه خلافت و پس از آن عالمان متعصب اهل سنت، سیاست مذهبی این حاکمیت‌ها را وضوح بخشید و در تقویت مذهب سنت و جماعت و تضعیف جریان‌های شیعی شکل داد؛ در کنار این مسأله انحصار طلبی عالمان متعصب اهل سنت در عرصه اندیشه و عمل رابطه این دو فرقه را به سمت و سوی تقابلی و واگرایانه سوق داد زیرا در این دوره زمانی روابط تعاملی حکومت‌های سنی با شیعیان، مقطعی و در چارچوب منافع مشترک بود و روابط تعاملی برخی از عالمان دو فرقه با یکدیگر نیز با جبهه‌گیری عالمان دیگر به نتیجه مطلوب نمی‌رسید، اقدامات تند و خشن ضد شیعی حاکمان و عالمان متعصب سنی در این مقطع زمانی منجر به این مسأله شد که برخی از فرق شیعه مانند نزاریه و دروزیان به ابزاری در دست حکومت‌های سنی تبدیل شوند و برخی دیگر به مناطق صعب العبور و دور از دسترس این حکومت‌ها پناه برده منزوی شوند. در این میان فرقه امامیه طی چند سده انزوا در منطقه جبل عامل در یک تجدید حیات به بازسازی بنیان‌های فکری شیعه روی آورد و این منطقه را به محل صدور اندیشه‌های ناب شیعه امامی تبدیل کرد.

واژگان کلیدی: شیعه، رافضی، اهل سنت، نزاریه، دروزیه، نصیری، مناسبات، ممالیک، سلاجقه شام، زنگیان، ایوبیان، سلفیگری، همگرایی، واگرایی.

فهرست مطالب

- مقدمه: طرح تحقیق..... 1
- 1- بیان مسأله..... 2
- 2- اهمیت و ضرورت و فایده آن..... 3
- 3- سابقه تحقیق..... 4
- 4- سئوالات (اصلی و فرعی) تحقیق..... 7
- 5- فرضیه‌های تحقیق..... 7
- 6- پیش فرض‌های تحقیق..... 8
- 7- روش انجام تحقیق..... 8
- 8- روش گردآوری اطلاعات..... 8
- 9- ابزار گردآوری اطلاعات..... 8
- 10- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات..... 8
- 11- سازمان‌دهی تحقیق..... 8

Error! بخش اول: معرفی موقعیت طبیعی و جغرافیایی منطقه شامات

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 1- محدوده شام

Error! Bookmark not defined...... 2- موقعیت طبیعی شامات

3- تقسیمات شام..... **Error! Bookmark not defined.**

4- وجه تسمیه شام..... **Error! Bookmark not defined.**

5- معرفی اردوگاه‌های شامات..... **Error! Bookmark not defined.**

5-1- اردوگاه قنسرین..... **Error! Bookmark not defined.**

5-2- اردوگاه حمص..... **Error! Bookmark not defined.**

5-3- اردوگاه دمشق..... **Error! Bookmark not defined.**

5-4- اردوگاه اردن..... **Error! Bookmark not defined.**

5-5- اردوگاه فلسطین..... **Error! Bookmark not defined.**

6- معرفی برخی از شهرهای مهم شام..... **Error! Bookmark not defined.**

6-1- انطاکیه..... **Error! Bookmark not defined.**

6-2- حلب..... **Error! Bookmark not defined.**

6-3- بعلبک..... **Error! Bookmark not defined.**

6-4- بیروت..... **Error! Bookmark not defined.**

6-5- طرابلس..... **Error! Bookmark not defined.**

6-6- جبل عامل..... **Error! Bookmark not defined.**

بخش دوم: بررسی جغرافیای مذاهب سنی و شیعه در منطقه شام و مباحث

اختلافی و اشتراکی این دو فرقه..... **Error! Bookmark not defined.**

1- سابقه حضور فرق اهل سنت در شام. **Error! Bookmark not defined.**

1-1- فرق اهل سنت در شام، قبل از محدوده زمانی تحقیق **Error!**

Bookmark not defined.

1-1-1- مرجئه..... **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... 1-1-2_ قدریه

Error! Bookmark not defined...... 1-1-3_ جبریه

Error! 1-2_ جغرافیای مذاهب اهل سنت در شام در محدوده زمانی تحقیق

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 2_ فرق شیعه در شام

Error! Bookmark not defined...... 2-□_ ادوار حضور شیعه در شام

Error! Bookmark not defined...... 2-1-1_ حضور برخی از صحابه

Error! 2-1-2_ ایفای نقش عالمان شیعه در منطقه جبل عامل

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-1-3_ تلاش دولت‌های محلی شیعی

defined.

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-3-1_ دولت حمدانی (317-399ه.ق.)

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-3-1_ دولت‌های شیعی محلی سواحل شام

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-3-1-1_ دولت تنوخیان در لاذقیه و جبله (269-364ه.ق.)

not defined.

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-3-1-2_ آل عمار در طرابلس (462-502ه.ق.)

defined.

Error! Bookmark not defined. ... 2-1-3-1-3_ دولت اسماعیلیان در مصیاف (535-670ه.ق.)

not defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-2_ پراکندگی جغرافیائی مذاهب شیعه در شام

defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-2-1_ مناطق سکونت شیعه دوازده امامی

defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-2-2_ مناطق سکونت دروزیان

Error! Bookmark not defined...... 2-2-3_ مناطق سکونت نصیریان

Error! Bookmark not defined. 2-2-4_ مناطق سکونت اسماعیلیه نزاری

defined.

Error! Bookmark not defined. 1_ حوزه اختلافات

Error! Bookmark not defined. 1-1_ اختلافات شیعه با اهل سنت غیرسلفی

defined.

Error! Bookmark not defined. 1-1-1_ بحث توحید

Error! Bookmark not defined. 1-1-2_ بحث امامت

Error! Bookmark not defined. 1-1-3_ خروج علیه حاکم جائز

Error! Bookmark not defined. 1-1-4_ تقیه

Error! Bookmark not defined. 1-2_ اختلاف‌های شیعه و اهل سنت سلفی

defined.

Error! Bookmark not defined. 1-2-1_ اثبات جهت برای خدا

Error! Bookmark not defined. 1-2-2_ کاستن از مقامات پیامبر اسلام (ص)

defined.

Error! Bookmark not defined. 1-2-3_ انکار فضائل اهل البیت (ع)

defined.

Error! Bookmark not defined. 2_ حوزه اشتراکات

بخش سوم: بررسی وضعیت سیاسی و فرهنگی منطقه شام از سلاجقه شام تا

Error! Bookmark not defined. پایان ممالیک

Error! Bookmark not defined. 1_ او ضاع شام در سده پنجم هجری

Error! Bookmark not defined. 2_ شام در زمان حکومت‌های سنی

Error! Bookmark not defined. 2-1_ سلاجقه شام (487 تا 511 هـ.ق)

defined.

- 2_2_ اتابکان زنگی (521 تا 624هـ.ق.) **Error! Bookmark not defined.**
- 2_3_ ایوبیان..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2_4_ ممالیک..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1_ اوضاع فکری..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1_1_ تعصبات خشک عالمان اهل سنت **Error! Bookmark not defined.**
- defined.**
- 1_2_ بروز افکار انحرافی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2_ وضعیت علمی و آموزشی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3_ تاریخ نگاری..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1_3_ مورخان حکومتی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3_2_ مورخان سلفی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 3_3_ فضائل القدس نگاران..... **Error! Bookmark not defined.**
- 4_ سیاست حاکمیت‌های شام در قبال مذاهب اهل سنت **Error! Bookmark not defined.**
- not defined.**
- Error! بخش چهارم: بررسی مناسبات شیعه و اهل سنت در منطقه شام**
- Bookmark not defined.**
- 1_ مناسبات حکومت محور..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1_1_ مناسبات حکومت محوری تعاملی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 1_2_ مناسبات حکومت محوری تقابلی..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2_ مناسبات عالم محور..... **Error! Bookmark not defined.**
- 2_1_ مناسبات عالم محوری تعاملی..... **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined..... 2-1-1 ایفای نقش عالمان سنی

Error! Bookmark not defined.... 2-1-2 ایفای نقش عالمان شیعه

Error! Bookmark not defined. 2-1-3 نقش انحصاری شهید اول

Error! Bookmark not defined. 2-1-3-1 آشنائی وسیع با فقه اهل سنت

Error! Bookmark not defined. 2-1-3-2 دریافت اجازه روایت از اهل سنت

Error! Bookmark not defined...... 2-2 مناسبات عالم محور تقابلی

Error! 1- عوامل مؤثر بر مناسبات شیعه و اهل سنت در منطقه شامات

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 1-1 عوامل داخلی

Error! Bookmark not 1-1-1 سیاست مذهبی حکومتها

defined.

Error! 1-1-2 تضاد منافع این حکومتها با گرایش سیاسی شیعیان

Bookmark not defined.

Error! 1-1-3 افراط نظری و عملی برخی از فرق شیعه در شامات

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 1-1-4 عملکرد علماء

Error! Bookmark not defined...... 2-1 عوامل خارجی

Error! تأثیر تهاجم صلیبیان و حمله مغولان بر مناسبات شیعه و اهل سنت

Bookmark not defined.

2- پیامدهای مناسبات شیعه و اهل سنت در منطقه شامات از سلاجقه شام تا پایان

Error! Bookmark not defined...... ممالیک

Error! Bookmark not 2-1 پیامدهای این مناسبات برای شیعیان

defined.

Error! Bookmark not defined. 2_2 پیامدهای این مناسبت‌ها برای اهل سنت

defined.

Error! Bookmark not defined......خاتمه: نتیجه‌گیری

Error! Bookmark not defined......منابع و مأخذ

Error! Bookmark not defined......ضمائم

Error! Bookmark not defined......الف) متون

Error! Bookmark not defined......ب) تصاویر

Error! Bookmark not defined......ج) جدول‌ها و نقشه‌ها

مقدمه:

طرح تحقیق

1- بیان مسأله

اسلام به عنوان دینی جهانشمول از همان آغاز در سقیفه دچار دو دستگی و اختلافی شد که مولود این اختلاف برای جهان اسلام دو فرقه شیعه و سنی بود. اختلاف آغازین بین این دو فرقه در حیطة عقیدتی رابطه آنها را در وضعیتی خاص قرار داد و سپس به دامنه فقه نیز کشیده شد.

تا قبل از دوره مورد نظر جهان اسلام مسائل مهمی مانند شکل گیری مباحث کلامی، مکاتب حدیثی و فقهی را به خود دید که نتیجه آن نشر اعتقادات این مذاهب در کتب و رساله های مختلف بوده است نمونه این کتابها در عرصه فقهی و روایی صحاح سته اهل سنت و کتب اربعه شیعه می باشد. شرایط جدید مذکور بر روابط دو فرقه تأثیرگذار شد و رقابت بین این مذاهب را برای اثبات حقانیت خود افزون نمود. علاوه بر آن تحولات دیگری چون حمله مغول و مسیحیان صلیبی به قلمرو اسلامی و فروپاشی خلافت عباسی عوامل مهم دیگری در به وجود آمدن مناسبات بین شیعه و سنی می توانست باشد. در این میان منطقه شامات یکی از مناطق بسیار حائز اهمیت قلمرو اسلامی است. این منطقه مانند دیگر مناطق اسلامی هم محل حضور فرقه های مختلف اسلامی و هم محل ظهور حاکمیت های شیعه و سنی بوده است. در مقطع زمانی مد نظر در این تحقیق منطقه شامات شاهد تحولات سیاسی اجتماعی متعددی مانند آمد و شد حاکمیت های سنی مذهب و بعضاً متعصب چون زنگیان و سلاجقه شام، ایوبیان و ممالیک بوده است؛ همچنین این منطقه محل ایجاد سپر دفاعی در مقابل حملات خارجی مانند تهاجم مسیحیان صلیبی و حمله مغول به شمار می آمد به همین دلیل رابطه شیعه و سنی به شدت تحت تأثیر سیاستگذاری این حاکمیت ها و وقوع حملات خارجی مذکور و عملکرد سوء برخی از علماء معتصب اهل سنت و یا حتی مراوده علمی علماء دو

فرقه با یکدیگر قرار گرفت رابطه‌ایی که تحولات ناشی از آن بر روند شکل‌گیری وقایع بعدی در این منطقه و به تبع آن مناطق دیگر جهان اسلام مؤثر بود.

بررسی موارد مذکور در راستای ریشه‌یابی زمینه‌های اختلاف و یا مشخص کردن مصداق‌های همگرایی بین دو فرقه نه تنها می‌تواند تجارب آزموده‌ایی در عصر کنونی برای برداشتن گام‌های مؤثر در راستای وحدت جهان اسلام در اختیار قرار دهد بلکه به نتایج فاجعه‌آمیز شکاف و افتراق حاصل از تعصبات بی‌مورد توجه خواهد داد. در خصوص روابط شیعه و سنی پژوهش‌های گسترده‌ایی صورت گرفته است اما تحقیق حاضر به طور اختصاصی بر روابط دو فرقه در منطقه شامات تأکید داشته و در نظر دارد به این سؤال پاسخ گوید که مناسبات شیعه و اهل سنت در منطقه شامات در فاصله زمانی از سلاجقه شام تا پایان ممالیک به چه شکل بوده است؟

2- اهمیت و ضرورت و فایده آن

اختلاف بین دو فرقه شیعه و سنی از جمله مسائل روز جهان اسلام و البته با سابقه تاریخی به قدمت ظهور واقعه سقیفه در تاریخ است. واقعه‌ایی که گذشت زمان نه تنها رنگ کهنگی به آن نمی‌زند بلکه بدون توجه به آثار و پیامدهای آن همواره از مسائل تشنج‌زا و تنش‌آفرین بین دو فرقه شیعه و سنی بوده و هست. عدم توجه به تجارب تاریخی آزموده شده در این راستا در عصر کنونی که شرایط داخلی کشورهای اسلامی همواره در تب چنین اختلافی می‌سوزد و دشمنان اسلام هم به آن دامن می‌زنند، می‌تواند فجایع جبران‌ناپذیری در چرخه تکرار تاریخ برای جهان اسلام به بار آورد.

و در مقابل در عصر کنونی ریشه‌یابی زمینه‌های اختلاف و یا مشخص کردن مصداق‌های همگرایی بین دو فرقه و تأثیر هر کدام بر جهان اسلام نه تنها می‌تواند تجارب آزموده‌ایی برای برداشتن گام‌های مؤثر در راستای وحدت جهان اسلام در اختیار قرار دهد، بلکه به نتایج فاجعه‌آمیز شکاف و افتراق حاصل از تعصبات بی‌مورد توجه داده و حتی با یک بررسی علمی در خصوص ریشه‌یابی اندیشه‌های وهابیت در حال حاضر آن را به افکار یکی از عالمان

متعصب اهل سنت به نام احمد بن عبدالحلیم معروف به ابن تیمیه در منطقه شامات در مقطع زمانی مذکور باز گشت خواهد داد، اندیشه‌ایی که پس از شکل‌گیری روابط دو فرقه شیعه و سنی را در گذشته تاریخی خود به شدت متأثر ساخته و برای فرقه شیعه فجایی را به ظهور رسانده است. در حالیکه این اندیشه مطرود علماء واقع بین اهل سنت معاصر ابن تیمیه بوده است؛ اما در یک تجدید حیات در قرن 12 هـ.ق در صدر افکار اهل سنت در تقابل با اندیشه شیعه و حتی برخی تفکرات اهل سنت قرار گرفته است. تحقیق حاضر در نظر دارد با بررسی موارد مذکور و واکاوی گذشته تاریخی دو فرقه در حوزه جغرافیایی شامات در فاصله حکومت سلاجقه شام تا پایان ممالیک زمینه‌های اختلاف بین دو فرقه را اعمال سیاست‌های تعصب آمیز و یا تنگ نظری‌های حاصل از آن معرفی نماید، از سوی دیگر به علم تاریخ که سرشار از داده‌های خام می‌باشد کمک نماید تا اهمیت عبرت آموزی از گذشته تاریخی را برای دو فرقه نمایان سازد. از طرف دیگر علاقه به بررسی روابط شیعه و اهل سنت و ریشه‌یابی و واکاوی زمینه‌های اختلاف و یا تشریک مساعی دو فرقه با یکدیگر در مقاطع مختلف تاریخی از دیگر دواعی پرداختن به چنین موضوعی است.

3- سابقه تحقیق

در خصوص موضوع تحقیق حاضر طبق بررسی‌های به عمل آمده ظاهراً پژوهش مستقلی صورت نگرفته است. اما در زمینه موضوعات مرتبط با این تحقیق کتبی تدوین شده است لذا به معرفی چند منبع که در برخی زمینه‌ها با موضوع تحقیق حاضر ارتباط دارند، پرداخته می‌شود:

1- کتاب مفاخر اسلام توسط آقای علی دوانی در 15 مجلد تحریر یافته است که در آن بیوگرافی و زندگی گروهی از رجال حدیث پس از غیبت کبری تا قرن ششم هجری قمری ارائه شده است این کتاب به نوعی کتاب رجال است به زندگی راویان حدیث می‌پردازد و به مباحثی چون نظرات محدثین و مفسرین و فقها و میزان ارزش احادیثی که آنها روایت کرده‌اند

و صحت و سقم و قوت و ضعف سند و عدالت و وثاقت و مجهول بودن راویان نیز پرداخته شده است.

دو جلد اول کتاب اختصاص به رجال حدیث و فقها و محدثین پیشین شیعه دارد و در جلدهای بعدی به شرح زندگانی علما و دانشمندان مسلمان پرداخته شده است. همانطور که عنوان گردید این کتاب اختصاصاً حاوی اطلاعاتی ارزشمند در مورد فقها و محدثین شیعه و علما و دانشمندان مسلمان در فاصله پس از غیبت کبری تا قرن ششم است و از این حیث تا حدودی مرتبط با بخشی از این تحقیق است که به عملکرد علما خواهد پرداخت. اما این تحقیق در بخش مربوط به علما، نوع عملکرد علما منطقه شامات از لحاظ تأثیر بر رابطه شیعه و اهل سنت در این منطقه و علاوه بر آن به دیگر مؤلفه‌های مؤثر بر این رابطه در فاصله زمانی از سلاجقه شام تا پایان ممالیک خواهد پرداخت؛ که قطعاً زاویه دید در این مؤلفه‌ها همان حیث تأثیر بر روابط دو فرقه شیعه و سنی خواهد بود.

2- کتاب دولت ممالیک و نقش سیاسی و تمدنی آنان در تاریخ اسلام، تألیف آقای عصام محمد شبارو، ترجمه خانم شهلا بختیاری، که توسط پژوهشکده حوزه و دانشگاه منتشر شده است، کتابی است که در 9 فصل اختصاصاً به بحث ممالیک و مباحثی در این راستا اعم از نژاد ممالیک، تأسیس دولت مملوکی و درگیری ممالیک با مغولان و مسیحیان صلیبی، سقوط عثمانی و مباحثی در خصوص تشکیلات تمدنی دوران ممالیک پرداخته است، این کتاب چون در ارتباط با دولت ممالیک است با بخشی از بدنه موضوع تحقیق حاضر مشابهت‌هایی دارد اما قلمرو جغرافیایی تحقیق حاضر منحصرأ منطقه شامات است. در صورتی که کتاب آقای عصام شبارو به محدوده جغرافیایی ممالیک که اعم از شام و مصر است پرداخته‌اند و علاوه بر آن کتاب آقای عصام شبارو به محدوده زمانی دولتی ممالیک یعنی از سال‌های 648-923 هـ.ق. را در برمی‌گیرد. در صورتی که محدوده زمانی تحقیق حاضر فاصله از سلاجقه شام تا پایان ممالیک را در برمی‌گیرد. و نگاه به دولت ممالیک در این تحقیق از این منظر است که عملکرد و سیاست‌های مذهبی آنها چه تأثیری بر رابطه شیعه و اهل سنت

منحصرأ در منطقه شامات که متشکل از سوریه فعلی، اردن، فلسطین و لبنان بوده است، داشته است.

3- کتاب دولت ایوبیان، تألیف محمد سهیل طقوش، ترجمه عبدالله ناصری طاهری که توسط پژوهشگاه حوزه و دانشگاه منتشر شده است، کتابی است که به تاریخ عصر ایوبیان در دو بخش پرداخته است، در بخش اول که حاوی 9 فصل است به مباحثی مانند تأسیس دولت ایوبی در مصر و گسترش آن در منطقه شام و جزیره، روابط ایوبیان با دولت‌ها و امارات اسلامی و غیراسلامی مانند: بیزانس، شرح مراحل جنگ‌های صلیبی و بررسی شخصیت صلاح‌الدین ایوبی پرداخته است. در بخش دوم که حاوی 6 فصل است به ادامه روابط ایوبیان و صلیبیان و تاریخ ایوبیان و همچنین ارتباط ایوبیان با زنگیان و سلجوقیان منطقه شام و نهایتاً به بحث سقوط ایوبیان پرداخته است. به این ترتیب به نوعی موضوع بحث این کتاب با مباحث تحقیق حاضر در ارتباط است اما این تحقیق بر خلاف کتاب آقای سهیل طقوش که ابتدا در تاریخ ایوبیان به مصر و به تبع آن به شام پرداخته است، محدوده جغرافیایی شامات را مورد توجه قرار داده است و به این ترتیب به تاریخ ایوبیان از این منظر که یکی از دولت‌های سنی مذهب مطرح در محدوده زمانی تحقیق حاضر یعنی از سلاجقه شام تا پایان ممالیک در شام پرداخته شده است. و علاوه بر آن عملکرد این حکومت از این حیث که چه تأثیری در روابط شیعه و اهل سنت در محدوده زمانی و مکانی مذکور داشته است. مورد توجه قرار گرفته است.

4- کتاب دولت سلجوقیان، تألیف آقای احمد کمال‌الدین حلمی است که ترجمه و اضافات آن را آقای عبدالله ناصری طاهری انجام داده‌اند و توسط پژوهشگاه حوزه و دانشگاه منتشر شده است. در سه بخش به صورت کلی تنظیم شده است که در بخش اول در دو فصل به مباحثی مانند معرفی شاخه‌های مختلف سلجوقیان اعم از سلاجقه ایران، عراق، کرمان، روم و شام پرداخته است. و در ادامه به موضوعاتی مانند جامعه و مذهب در عصر سلجوقی پرداخته شده است که این مقطع را منحصر به عملکرد سلاجقه ایران کرده است و در بخش سوم به نقش سلجوقیان در تمدن اسلامی پرداخته است. چون زنگیان و سلاجقه شام که در

این تحقیق از حیث عملکرد و سیاست مذهبی این دو حکومت مرتبط با سلجوقیان ایران و تأثیر این عملکرد در رابطه شیعه و اهل سنت در نظر بوده است به نوعی موضع تحقیق حاضر ارتباط‌هایی با موضوع این کتاب می‌یابد اما عملکرد این دو دولت نیز در راستای سیاست‌های مذهبی و تأثیر آن بر روابط شیعه و اهل سنت در منطقه شامات مد نظر بوده است.

4- سئوالات (اصلی و فرعی) تحقیق

سؤال اصلی: مناسبات شیعه و اهل سنت در منطقه شامات از سلاجقه شام تا پایان

ممالیک چگونه بوده است؟

سئوال‌های فرعی:

- 1- موقعیت جغرافیائی شامات در مقطع زمانی مذکور چگونه بوده است؟
- 2- اهم نقاط اختلاف و اتفاق دو فرقه شیعه و اهل سنت چیست؟
- 3- حاکمیت‌های سیاسی در منطقه شامات (سلاجقه شام، زنگیان، ایوبیان و ممالیک) در مقطع زمانی مذکور چه کسانی بودند؟
- 4- وضعیت سیاسی، فرهنگی و مذهبی منطقه شامات در فاصله قرون مذکور چگونه بوده است؟
- 5- عملکرد مذهبی و سیاسی حاکمیت‌های سیاسی در مقطع زمانی مذکور چه تأثیری بر رابطه شیعه و اهل سنت داشته است؟
- 6- تهاجمات خارجی به جهان اسلام و خصوصاً منطقه شامات چه تأثیری بر روابط شیعه و اهل سنت داشته است؟
- 7- عملکرد علمای دو فرقه چه تأثیری بر رابطه شیعه و اهل سنت داشته است؟

5- فرضیه‌های تحقیق

تعصبات مذهبی حاکمان و علماء سنی منطقه شام در فاصله زمانی از سلاجقه شام تا پایان ممالیک مناسبات شیعیان و اهل سنت این منطقه را به سوی واگرایی هرچه بیشتر سوق داده است.

6- پیش فرض‌های تحقیق

پیش فرض‌های قابل ارائه در این تحقیق به شرح ذیل است:

- 1- رابطه شیعه و اهل سنت در طول تاریخ در دو فاز همگرایانه و واگرایانه بوده است.
- 2- در منطقه شامات به دلیل سابقه تاریخی گروه‌های مختلف سیاسی مذهبی زمینه واگرایی یا همگرایی این دو فرقه بسیار فراهم بوده است.

7- روش انجام تحقیق

نوع روش پژوهش: توصیفی - تاریخی

8- روش گردآوری اطلاعات

کتابخانه‌ای

9- ابزار گردآوری اطلاعات

فیش برداری

10- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات

استفاده از اطلاعات مندرج در منابع تاریخی.

11- سازمان‌دهی تحقیق

تحقیق حاضر در یک مقدمه و 4بخش قابل ارائه است:

- مقدمه: که همان کلیات است به مباحث کلی و تعریف مفاهیم خواهد پرداخت.
- بخش اول: به مباحثی مانند معرفی موقعیت طبیعی و جغرافیائی منطقه شامات و مختصری از پیشینه تاریخی آن خواهد پرداخت.
- بخش دوم: به مباحثی مانند جغرافیای مذاهب و پراکندگی جغرافیایی فرق مختلف شیعه و اهل سنت، ادوار حضور شیعه در منطقه شامات و اهم نقاط اختلاف و اشتراک عقیده دو

فرقه شیعه و اهل سنت به منظور فضاسازی بحث برای ورود به حوزه همگرایی و واگرایی دو فرقه در مقطع زمانی تحقیق حاضر خواهد پرداخت.

بخش سوم: در این بخش به منظور معرفی وضعیت سیاسی و فرهنگی - اجتماعی منطقه شامات به شکل مختصر به اوضاع سیاسی داخلی (به معرفی اختصاری حکومت‌های سلجوقیان شام، زنگیان، ایوبیان و ممالیک پرداخته خواهد شد)، اوضاع سیاسی خارجی (به معرفی اختصاری حملات صلیبیان و مغولان به منطقه شامات پرداخته خواهد شد.) و بررسی وضعیت فرهنگی و اجتماعی شامات در مقطع زمانی مورد نظر این تحقیق اختصاص یافته است.

بخش چهارم: در این بخش ضمن بررسی مناسبات شیعه و اهل سنت، برخی از عوامل مؤثر بر این مناسبات بررسی می‌گردد و پیامدهای این مناسبات معرفی خواهد شد.

تعریف مفاهیم

شیعه در طول تاریخ به فرق متعددی انشعاب یافته است اما به اقتضای بحث در منطقه شامات چهار گروه از آن حضور پر رنگ تری داشته اند که عبارتند از: امامیه، نزاریه، نصیرییه و دروزیه. اگر تقسیم بندی عام از شیعه که آن را در سه دسته شیعه اعتقادی، شیعه در مقابل عثمانیه و شیعه به معنای دوستی اهل بیت^۱ به کار برده، در نظر گرفته شود قدر مشترک همه فرقه های شیعه موجود در شام اصطلاح سوم می باشد.

امامیه

امامیه گروهی از شیعه هستند که اتفاق نظر دارند از سوی پیامبر(ص) بر امامت جانشینان دوازده گانه ایشان نص وجود دارد.^۲ امامیه با این تعریف همان شیعه اثنا عشری است.

نصیرییه

آنها را انصاریه و علویه هم می گویند در مورد وجه تسمیه این فرقه دو قول مطرح است:

قول اول آنها را از پیروان شخصی به نام محمد بن نصیر نمیری می داند که ابتدا از یاران امام حسن عسکری(ع) بود اما انحراف عقیده پیدا کرد و مدعی نبوت برای خود و الوهیت برای امام شد.^۳ قول دیگر این است که یک گروه □□□ نفره از دوستان امام علی(ع) در فتوحات شام به عنوان نیروی کمکی وارد شدند و نصیرییه نامیده شدند و طبق قواعد جنگی

1- رسول جعفریان، تاریخ تشیع در ایران (از آغاز تا قرن دهم هجری)، قم: انتشارات انصاریان، 1370، ج 1، ص 19.

2- محمد بن نعمان، أوائل المقالات فی المذاهب والمختارات، چاپ اول، قم: المؤتمر العالمی للشیخ المفید، 1413ق، صص 40-

3- ابی خلف سعد بن عبدالله اشعری، المقالات والفرق، چاپ دوم، قم: انتشارات علمی فرهنگی، 1360، صص 100 - 101.

مناطق را که فتح کرده بودند به مالکیت گرفتند و در آن ساکن شدند. سپس نام نصیریه برای همه جبل علویون از جبال لبنان تا انطاکیه علم خاص شد.¹

نزاریه

پس از مرگ المستنصر بالله فاطمی بین دو پسر او مستعلی و نزار اختلاف افتاد. طرفداران مستعلی غلبه پیدا کردند و نزار کشته شد و طرفداران او از مصر و شام گریختند و به سوی ایران و یمن رفتند و به پیشوائی حسن صباح حکومت اسماعیلیه نزاری را تشکیل دادند. و سپس نزاریان بساط امامت خود را در شام گستراندند ولی در زمینه سیاست‌های کلی مجری دستورات الموت بوده و خود را با تغییرات اعتقادی در میان نزاریان ایران هماهنگ می کردند زیرا در اصل امور نزاریان شام با نماینده‌ایی که از طرف ایران فرستاده می شد اداره می شدند.

دروزیه

نام این فرقه از درزی به معنی خیاط مؤسس آن فرقه گرفته شده است درزی در زمان الحاکم بامرالله (386-411ه.ق.) ششمین خلیفه فاطمی مصر، قائل به الوهیت الحاکم خلیفه فاطمی شد و می گفت عقل کلی در آدم ابوالبشر و به صورت او تجسد یافت و از وی به دیگر انبیاء انتقال می یابد تا به حضرت محمد، ائمه و خلفای فاطمی برسد. پیروان این شخص با همین عنوان در مناطق مختلف مصر و شام پراکنده شدند.

اهل سنت:

سنی مشتق از کلمه سنت که بمعنی عادت و رفتار و دستور است می باشد. اهل سنت همان اصطلاح عمومی در برابر شیعه و کسانی است که سه خلیفه اول را بجانشینی حضرت رسول پذیرفته‌اند و آنها را جانشین بحق و پیشوای مسلمانان پس از رحلت ایشان دانسته² و خلافت آنها را بر خلاف شیعیان که به نص قائلند به انتخاب مسلمانان منوط میدانند.³

1- جعفر سبحانی، بحوث فی الملل و النحل، ج 9، قم: مؤسسه الإمام الصادق (ع)، [بی تا]، صص 349-350.

2- شبلی نعمانی، تاریخ علم کلام، ترجمه محمدتقی فخر داعی، چاپ اول، تهران: اساطیر، 1386، ص 133.

3- محمدجواد، مشکور، فرهنگ جامع فرق اسلامی، چاپ دوم، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس،

همگرایی

همگرایی در لغت به معنای تقارب پیدا کردن و نزدیک شدن^۱ و یا به معنای وضع یا کیفیت نزدیک شدن عضوهای یک مجموعه یا اجزای یک کل به یکدیگر است.^۲ در خصوص همگرایی بسته به حوزه‌ایی که این مسأله در آن در نظر گرفته شده است تعاریف متعددی ارائه شده است اما با توجه به آنچه در این تحقیق مدنظر است می‌توان گفت: همگرایی در اصطلاح به همسوئی در اندیشه‌ها و تصمیمات و اقداماتی اطلاق می‌شود که زمینه و بستر تعارض‌های فردی، گروهی و اجتماعی را از بین می‌برد و در مجموع تعادل اجتماعی و سلامت روحی جامعه را در پی دارد.^۳

تعریف واگرایی

واگرایی در لغت به معنای تباعد^۴ و دوری و وضع یا کیفیت دور شدن عضوهای یک مجموعه یا اجزاء یک کل از یکدیگر است.^۵ از اصطلاح واگرایی به صورت خاص تعریفی به دست نیامد اما چون واگرایی نقطه مقابل همگرایی است پس طبق تعریف ارائه شده از همگرایی می‌توان گفت: واگرایی به تباعد در اندیشه و تصمیمات و اقداماتی اطلاق می‌شود که زمینه و بستر تعارض‌های فردی و گروهی و اجتماعی را فراهم می‌کند و تعادل اجتماعی و سلامت روحی جامعه را به مخاطره می‌اندازد.

سلفی

سلف در لغت به معنای تقدّم زمانی است، لذا هر زمانی نسبت به زمان آینده سلف و نسبت به زمان گذشته خلف است.^۶ این لغت در اصطلاح به گروهی از مسلمانان تندروی اهل سنت گفته می‌شود که خود را پیرو سلف صالح می‌دانند و در عمل، رفتار و اعتقادات خود از

1- مهشید مشیری، فرهنگ زبان فارسی، چاپ پنجم، تهران: انتشارات سروش، 1388، ص 1172.

2- غلامحسین صدری و همکاران، فرهنگ معاصر فارسی، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر، 1382، ص 1328.

3- محسن فردرو، علی‌اصغر رضوانی، دولت، مردم، همگرایی، چاپ اول، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1381،

ص 219

4- علی اکبر دهخدا، لغت نامه، 14 جلد، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، 1373، ج 14، ص 042.

5- غلامحسین صدری و همکاران، پیشین، ص 1295.

6- علی‌اصغر رضوانی، شیعه شناسی و پاسخ به شبهات، 1 جلد، چاپ دوم، تهران: [بی‌نا]، 1384.

پیامبر اسلام، صحابه و تابعین تبعیت می‌کنند. آنها معتقدند دیدگاه‌های امروز اسلام باید به همان نحوی بیان شود که صحابه و تابعین بیان می‌کردند، یعنی تنها مرجع متن قرآن و سنت پیامبر باشد و علمای دینی حق اظهار نظر و بیان ادله‌ای متفاوت که متناسب با شرایط زمانه باشد را ندارند.¹

سلاجقه شام:

شعبه ایی از سلجوقیان که از 478 ه.ق. تا 511 ه.ق. در شام حکومت کردند. اسامی افراد این خاندان از این قرار است: تتش بن آلب ارسلان (جلوس 487 ه.ق.)، رضوان بن تتش در حلب جلوس 488 ه.ق.، دقاق بن تتش در دمشق از 488-497 ه.ق. آلب ارسلان اخرس بن رضوان جلوس 507 ه.ق. سلطان‌شاه بن رضوان جلوس 508 ه.ق. این شعبه را اتابکان بوری و امرای ارتقی منقرض کردند.

اتابکان زنگی:

اتابکان در اصل غلامان ترکی بودند که در دربار سلاجقه پرورش یافتند و سپس طبق سنت اتابکی و به تدریج حکومت‌های مستقل تشکیل دادند، از جمله این سلسله‌ها اتابکان زنگی است که سر سلسله اصلی آن آق سنقر برسقی است اما چون او توسط تتش بن آلب ارسلان کشته شد فرزندش عماد الدین و پس از او فرزند عماد الدین یعنی نورالدین زنگی پایه‌های این حکومت در منطقه شام را مستحکم کردند حکومت اتابکان زنگی به شعبه‌های اتابکان موصل (521-660 ه.ق.) اتابکان شام (541-577 ه.ق.) اتابکان سنجان (566-617 ه.ق.) اتابکان جزیره (576-648 ه.ق.) تقسیم می‌شود و سلسله اتابکان اربل (539-630 ه.ق.) هم توسط زین الدین علی کوچک بن بکتکین از امرای ترک عماد الدین زنگی ایجاد شد.

ایوبیان:

گروهی از کردهای رودی که در منطقه دوین آذربایجان سکنی داشتند و از این گروه شخصی به نام سپس شادی (جدصلاح الدین ایوبی) از این منطقه به عراق مهاجرت کرد. این گروه از

1- محمدکاظم موسوی بجنوردی و همکاران، دایره المعارف بزرگ اسلامی، تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی،

ابتدای حکومت اتابکان زنگی به خدمت ایشان وارد شدند و از این خاندان افرادی مانند اسدالدین شیرکوه و صلاح الدین ایوبی ظهور کردند پس از مدتی خدمت این خاندان به زنگیان صلاح الدین ایوبی در منطقه مصر با برانداختن خلافت فاطمی مصر، حاکمیت ایوبی را بنیان نهاد و نفوذ خود را در مناطق مختلف مصر و شام گسترش داد.^۱

ممالیک:

ممالیک بردگانی بودند که از زادگاههای مختلف در بازارهای برده فروشی خریداری می شدند و توسط حاکمان بغداد و سلاطین مصری خود، فنون جنگی می آموختند تا نگهبانان شخصی آنان باشند. اما این بردگان در اوایل قرن هفتم هجری قمری در منطقه مصر و سپس شام فرمانروائی نظامی تشکیل دادند و به مدت سه قرن بر خاورمیانه فرمانروائی یافتند.^۲

شامات:

شام قدیم یا شامات از لحاظ جغرافیایی سرزمینی بزرگ در آسیای غربی در حد فاصل دریای مدیترانه، سواحل غربی فرات، مرز شمالی حجاز، مرز جنوبی روم شرقی قدیم و ترکیه فعلی است. شامات قدیم در حال حاضر شامل کشورهای سوریه، اردن، لبنان و فلسطین است و مرزبندی جدیدش در تحولات پس از جنگ جهانی اول روی داده است.^۳

1 یوسف بن تغرب بردی، النجوم الزاهره فی ملوک المصر والقاهره، 16 جلد، القاهره: المؤسسه المصریه العامه للتألیف والترجمه الطباعه والنشر، بی تا، ج 6، ص 4.

2 نیکلا ازباده، دمشق در عصر ممالیک، اول، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1351، ص 23، همچنین ژاک نانتیه، تاریخ لبنان، ترجمه اسدالله علوی، اول، مشهد بنیاد پژوهشهای اسلامی، 1379، ص 108.

3- محمود محجوب، فرامرز یآوری، گیتاشناسی کشورها (جغرافیای طبیعی، سیاسی، اقتصادی، تاریخی)، چاپ دوم، تهران: گیتاشناسی، [بی تا]، ص 184.